

"חנוך לנער על פי דרכו" – פסוק וסילופו

א. מה פירוש "על פי דרכו"?

בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה, שנאמר: 'חנוך לנער על פי דרכו' וגו' (רמב"ם, מאכלות אסורות י"ז, כז-כח).

1. "חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנו"

(משלי כ"ב, ו).

7. "תימה הא דאמר בעלמא (יבמות קיד): קטן אוכל נבילות אין בית דין מצווין עליו להפרישו; והאמר [רבי יוסי בר חנינא]: אף לחנכו לעשות מצוה מוטל על האב! ויש לומר דחנוך לא שייך אלא [= רק] להזהירו לעשות ולקיים מצוה, אבל להזהיר מלעבור – אין זה חינוך. וההוא דפרק בתרא דיומא (פב.) היינו קיום מצוה 'ועניתם'. עוד אומר ר"י דחנוך לא שייך אלא באב, אבל באיניש אחרינא לא שייך" (תוספות נזיר כח ע"ב ד"ה בנו).

2. "דרך החנוך היותר קצרה וסלולה, אשר בה אחז מין האדם עוד מראש ימות עולם, והמוני אדם לא יסורו ממנה ברצונם הטוב עד הנה, הוא החנוך שיסודו מסורת אבות... אבל עוד בימים קדמונים הכירו חכמינו את עוותתו, וילמדנו ברור: 'חנוך לנער על פי דרכו' – ולא על פי דרך אתה!" (י"ל דוידוביץ, 'שאלת החנוך בישראל ובעמים', השילוח א, תרנ"ז, עמ' 58).

8. "דודאי איסור לאו חמיר מאיסור עשה... מכל מקום לא שייך חינוך אלא במצות עשה, שצריך אזהרה טפי מאיסור לאו, שהוא שב ואל תעשה"

3. "אמר רבא, וכן תנא דבי ר' ישמעאל: עד כ' שנה, יושב הקדוש ברוך הוא ומצפה לאדם מתי ישא אשה, כיון שהגיע כ' ולא נשא, אומר: תיפח עצמותיו. אמר רב חסדא: האי דעדיפנא מחבראי – דנסיבנא בשיתסר, ואי הוה נסיבנא בארביסר, הוה אמינא לשטן גירא בעיניך. א"ל רבא לר' נתן בר אמי: אדיך על צוארי דברייך, משיתסר ועד עשרים ותרתין, ואמרי לה: מתמני סרי עד עשרים וארבעה. כתנאי: חנוך לנער על פי דרכו – ר' יהודה ורבי נחמיה, חד אמר: משיתסר ועד עשרים ותרתין, וחד אמר: מתמני סרי ועד עשרים וארבעה" (קידושין כט ע"ב-ל ע"א).

9. "דרך שכל ימיו יהא מתנהג בו – חנוך לו בנערותו" (רש"י קידושין ל ע"א ד"ה על פי).

10. "אשר יחנוך לנער על פי הדרך אשר מנהגו וטבעו ללכת בה, לחושבו והישענו שכבר יקח המוסר כאשר יגדל – הנה יימשך שלא יוכל להסירו אחר זה מהדרך הרעה ההיא, וגם לא יסור ממנה מעצמו, גם בעת זקנתו" (רלב"ג, משלי כ"ב, ו).

4. "אל תחנוך את הנער אחר שיושר בדרך נערות ועקשות, רק עודנו על פי דרכו, טרם יכנס ויחזיק בתוכיות דרכו, אך בהיות על פי דרכו יושר בחנוך, עד גדר שגם כי יזקין לא יסור ממנה" (אלשיך, משלי כ"ב, ו).

11. "חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה. פירוש: אם תחנוך לנער על פי דרכו, מהו דרכו של נער, שלא ללמוד ושלא להתפלל, אלא ישב בטל ולרדוף אחר תאוותו, אם תעזוב אותו על דרכו הרעה ועל טבע נערותו, ולא תמחה בידו להחזירו למוטב, גם כי יזקין לא יסור ממנה, מפני שנעשו לו כטבע ולא יוכל לפרוש מהן. והפך מזה אם תייסרנו בנערותו, יהיו לו המדות הטובות כטבע ולא יוכל לפרוש מהן. ולפי זה הפירוש אין רוצה לומר: חנוך לנער על פי דרכו – מצוה, כלומר עשה כך וכך, אלא כמו שמח בחר בילדותך, ופירוש: אם תשמח בחר בילדותך ותהלך בדרכי לבך, דע כי על כל אלה יביאך הא-להים במשפט. וכן חנוך לנער: אם תחנוך לנער על פי דרכו, כשיזקין לא יסור מאותו הדרך שהורגל בו.

5. "חנוך לנער על פי דרכו – ר' אליעזר ור' יהושע; ר' אליעזר אומר: אם חנכת בנך עד שהוא נער בדברי תורה – הוא מתגדל בהם והולך, שנאמר: 'גם כי יזקין לא יסור ממנה'. ור' יהושע אומר: כהדא תורתא דלא יליפא רדיא ומתקשיא עלה בסופא, וכהדא עוברתא דכרמא דאית לה אתר כי אתא עד דהיא רטיבא, וכדקשיא ליה אי את יכיל לה" (מדרש משלי [בובר] פרשה כב סימן ו).

דבר אחר: חנוך לנער על פי דרכו, הוי מחנך לנער כפי שהוא יכול לסבול כפי שניו, וכשיגדל הוסיף לו בלימוד" (ר' ישראל אלנקווה, מנורת המאור פרק יא).

6. "קטן שאכל אחד ממאכלות אסורות, או שעשה מלאכה בשבת, אין בית דין מצווין עליו להפרישו, לפי שאינו בן דעת... אף על פי שאין בית דין מצווין להפריש את הקטן, מצוה על אביו לגעור

ב. "על פי דרכו" – מתוך מגוון דרכים

12. "כי האדם אי אפשר לו לשבור דרכו, כלומר: מזלו שגולד בו, כמו שכתוב (שבת קנו): האי מאן דבצדק יהיה גבר צדקן כו'. וכשגולד במזל רע אז על זה ניתנה הבחירה ביד האדם, שיוכל לאחוז במזלו לאיזה דבר שירצה, להיות או צדיק או רשע או בינוני. וכמו שכתוב במסכת שבת (שם): האי מאן דבמאדים יהיה שופך דמים, אמר רב אשי: או מהולא, או טבחא, או ליסטים. וזכר אלו הג', והוא לפי שמזלו מורה שיהיה שופך דמים, אך בבחירתו יוכל לבחור באלו הג': או מהולא, והוא צדיק שעושה מצוות עשה, או טבחא, הוא בינוני, או ליסטים, והוא רשע שופך דמים כמשמעו... וזהו שכתב: חנוך לנער על פי דרכו – דרך מזלו וטבעו, כן תחנכהו לעשות מצות, ואז גם כשיזקין לא יסור ממנה; אבל כאשר תעבירהו על מזלו – עתה ישמע לך מיראתו אותך, אבל אחר כך, בעת יסור עולך מעל צוארו, יסור מזה; כי אי אפשר לו לשבר מזלו" (פירוש הגר"א, משלי כ"ב, ו).

13. "חנוך לנער על פי דרכו", חנכהו למטרה הגדולה האחת על פי דרכו המיוחדת לו, בהתאם לעתיד הצפוי לו מנטיותיו. המושיב את יעקב ועשו על ספסל לימודים אחד, ובאותם הרגלי החיים מחנך אותם כאחד לחיי לימוד ומחשבה, מובטח לו שאת האחד מהם הוא מקלקל. יעקב ישאב ממעיין החכמה בחפץ גובר והולך, ואילו עשו רק יצפה ליום, בו ישליך מאחוריו גבו את הספרים הישנים, ויחד אתם תעודת חיים גדולה, שהכיר אותה רק באופן חד צדדי, ובדרך שמעצם טבעו הוא סולד בה. אילו העמידו יצחק ורובקה לחדור לנפש עשו, אילו הקדימו לשאול את עצמם היאך יכולים גם האומץ, הכוח והגמישות הרדומים בנפש עשו – היאך יכולים כל אלה להטות שכם לעבודת ה', כי אז 'הגיבור' שלעתיד לא היה הופך ל'גיבור ציד', אלא ל'גיבור לפני ה' באמת. יעקב ועשו, על כל נטיותיהם השונות, היו נשאים אחים תאומים ברוחם ובדרך חייהם; עוד מראשית היתה חרבו של עשו כורתת ברית עם רוחו של יעקב; ומי יודע איזה שינוי היה צפוי לקורות הימים על ידי כך. אך לא כן היה: 'ויגדלו הנערים', רק משגדלו הנערים והיו לגברים, הופתעו הכל לראות, כי אלה אשר מרחם אחד יצאו, ויחד נתגדלו, נתחנכו ולמדו, היו כה שונים בטבעם ומנוגדים במעשיהם" (רש"ר הירש, בראשית כ"ה, כז).

ג. מהו "חינוך"?

14. "וירק את" חניכיו - 'חנכו' כתיב, זה אליעזר שחנכו למצות. והוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה, וכן: 'חנוך לנער', 'חנכת המזבח', 'חנכת הבית' (רש"י בראשית י"ד, יד).

15. "שאין מחנכין את מזבח הזהב אלא בקטרת הסמים ולא מזבח העולה אלא בתמיד של שחר" (מנחות פ"ד מ"ד).

16. "וענין החנוך - ההרגל. אמר שתחלת מה שמקריבין על מזבח החיצון בתחלת עשייתו לא יהא אלא עולה של שחר... והושאלה מלת חנוך בדברים אלה להתחלת העשייה, כאלו מרגילים כלי זה לעבודה זו, על דרך הדמיון לאדם בתחלת למודו מדע מסויים או מדות מסויימות, שיתרגל בהם עד שיקלטו בו כתכונה" (פירוש המשניות לרמב"ם, מנחות פ"ד מ"ד).

17. "יש לביטוי 'על פי דרכו' גם משמע אחר בלשון חכמים, כגון: 'על פי דרכנו למדנו', דהיינו 'דרך' אגב. לפעמים אפשר לנהוג גם כך בחינוך. 'חנוך לנער על פי דרכו', דהיינו: עשה את מעשה החינוך דרך אגב. אל תבליט ותדגיש יתר על המידה את הכוונה. הער את הערותיך בדרך אגב, תוך עשיית המצווה או לעת מצוא" (בנימין דה פריס, 'חנוך לנער על פי דרכו בתקופתנו', מחניים קג, תשכ"ו, עמ' לד).